

УДК 378.147.091.113

UDC 378.147.091.113

DOI: [10.31475/ped.dys.2023.34.08](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2023.34.08)

ОЛЕКСАНДР ГАЛУС,

доктор педагогічних наук, професор

*(Україна, Хмельницький, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
вул. Проскурівського підпілля, 139)*

OLEKSANDR HALUS,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

*(Ukraine, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy,
Proskurivskoho Pidpillia St., 139)*

ORCID: [0000-0002-1894-3141](https://orcid.org/0000-0002-1894-3141)

ОЛЕГ СУХОВІРСЬКИЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент

*(Україна, Хмельницький, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
вул. Проскурівського підпілля, 139)*

OLEH SUKHOVIRSKYI,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

*(Ukraine, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy,
Proskurivskoho Pidpillia St., 139)*

ORCID: [0000-0002-7982-3231](https://orcid.org/0000-0002-7982-3231)

**Аналіз властивостей критичного мислення
у процесі навчально-пізнавальної діяльності особистості**

**Analysis of the Properties of Critical Thinking
in the Process of Educational and Cognitive Activity of an Individual**

У статті проаналізовано сутність та роль критичного мислення для людини. Наведено прізвища науковців, які у своїх працях досліджували сутність, особливості та властивості критичного мислення людини.

У XXI ст. інформація почала набувати нових функцій: від вдосконалення техніки і технологій до мислення людей. У цьому контексті важливо у людини розвивати критичне мислення як здатність до ухвалення ретельно обміркованих та незалежних рішень. Акцентовано увагу та сутність критичного мислення як процесу, за допомогою якого розум людини опрацьовує інформацію з метою осягнення, продукування ідей або розв'язання проблеми. Схарактеризовано основні властивості критичного мислення особистості: усвідомленість, самостійність, рефлексивність, самоаналіз, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість.

Усвідомлення як фундамент мисленнєвого процесу, постає підґрунтям активності і самостійності особистості у досягненні поставленої мети (цілеспрямованості). Рефлексивність розглядається як здатність людини до внутрішнього самоаналізу, до виявлення мотивів своїх вчинків. Обґрунтованість передбачає застосування критичного аналізу знання і низки методів пізнання та виявляє межі достовірності процесу, стану або явища. В основі контрольованості як наслідку рефлексії і властивості критичного мислення лежить контроль. Контроль покликаний привернути увагу до процесу розмірковування та співвіднесення його з цілями, цінностями та нормами. Самоорганізованість як риса характеру людини виступає заключною властивістю критичного мислення. Самоорганізацію варто розуміти як регульовану поведінку людини за відсутності зовнішніх упорядкованих впливів. Її регуляторами виступають внутрішні, глибинні структури свідомості людини. Йдеться про здатність людини самостійно організувати свій освітній процес, спрямовувати самоосвіту у контекст формування особистих та професійних якостей.

Ключові слова: *особистість, інформація, критичне мислення, властивості критичного мислення.*

The article analyzes the essence and role of critical thinking for individuals. It provides the names of scientists who have examined the essence, features, and properties of critical human thinking in their writings.

In the 21st century, information has taken on new functions, ranging from advancements in

equipment and technologies to influencing the way people think. In this context, it becomes crucial for individuals to cultivate critical thinking as a skill that enables them to make well-considered and independent decisions. The article emphasizes the significance and nature of critical thinking as a cognitive process through which the human mind analyzes information to comprehend, generate ideas, or solve problems. The key properties of critical thinking in individuals are highlighted, including awareness, independence, reflexivity, self-analysis, purposefulness, reasonableness, controllability, and self-organization.

Awareness serves as the underlying pillar of the thinking process, providing the groundwork for an individual's autonomy in attaining their desired objectives (purposefulness). Reflexivity refers to an individual's capacity for introspection, enabling them to identify the motives behind their actions. Validity involves critically analyzing knowledge and utilizing various cognitive methods to determine the limits of reliability in a process, state, or phenomenon. Controllability, stemming from reflection and critical thinking, emphasizes the ability to exercise control and align reflection with goals, values, and norms. Self-organization, as a characteristic of human nature, entails the regulated behavior of an individual in the absence of external influences, with internal cognitive structures serving as its regulators. It encompasses the capacity to independently structure one's educational process and direct self-learning, while fostering the development of personal and professional qualities.

Keywords: *personality, information, critical thinking, properties of critical thinking.*

Вступ / Introduction. Розвиток інформаційного суспільства у XXI ст. зумовив значні зміни щодо використання та оброки інформації. Інформаційні потоки роблять значний вплив на функціонування управлінських, педагогічних систем: при входженні вони їх дестабілізують на першому етапі, іде перерозподіл інформаційних потоків по структурних підрозділах систем на другому етапі, наступає стан стабілізації систем на третьому етапі (системи самоорганізуються). Інформація почала набувати нових функцій: від вдосконалення техніки і технологій до мислення людей. У цьому контексті важливо у людини розвивати критичне мислення – здатність до ухвалення ретельно обміркованих та незалежних рішень.

Найбільш доречним у цьому контексті є визначення поняття «критичного мислення» Д.Х. Кларком, який зазначив, що критичне мислення – це процес, за допомогою якого розум опрацьовує інформацію з метою осягнення або продукування ідей або розв'язання проблеми.

Ідеї зародження та розвитку наукового критичного мислення відображені у працях американських психологів Вільяма Джемса (1842–1910) та Джона Дьюї (1859–1952). Започаткування практики навчання критичного мислення, зокрема дітей, належить Метью Ліпману (1923-2010), який вважав за необхідність навчання розумних громадян, а не просто раціональних. На думку філософа Р.В. Пауля головним капіталом буде обробка інформації, а не сама інформація.

Дослідження критичного мислення відображено у працях зарубіжних учених: Джон Дьюї, Девід Клустер, Метью Ліпман, Ричард Пауль, С. Брукфілд, Дайана Халперн, А.У. Бідл, Д.Х. Кларк, Роберт Енніс, Е. Норріс, Едвард Глассер. Серед українських учених проблемі розвитку критичного мислення приділено у працях В. Козири, Т. Воропай, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецької, М. Козир та ін.

У працях зазначається, що запорукою науково-технічного і суспільного прогресу, які забезпечують демократичні засади суспільств, є розвиток критичного мислення громадян.

Мета та завдання / Aim and Tasks. Метою статті є висвітлення значення критичного мислення для розвитку особистості, зокрема педагогів, у професійній діяльності та в повсякденному житті.

Методи / Methods. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань було використано низку наукових методів, зокрема, аналіз літературних джерел для з'ясування теоретичного аналізу ролі і сутності критичного мислення для професійної діяльності педагогів; систематизація, порівняння та узагальнення інформації.

Результати / Results. Тлумачень поняття «критичне мислення» багато і вони різні. Зокрема С.Терно вважає, що «Критичне мислення – це і є той тип мислення, що забезпечує самостійні та відповідальні дії, а також характеризується самовдосконаленням» (Терно С., 2011, с. 4). За визначенням сутності критичного мислення засновник Інституту Критичного мислення Метью Ліпман воно кваліфіковане (досвідчене, майстерне), відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що (а) засноване на критеріях, (б) саме себе виправляє (самовдосконалюється) та (с) враховує контекст (Ліпман М., 2006, с. 3).

Критичне мислення, як основа методологічних знань, сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків, формуванню проблеми (суперечності), висуненню гіпотез як уміння в критичному розмірковуванні (Терно С., 2012). Головним підсумком критичного мислення є

судження як форма мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення розкриваються зв'язки предметів з їх ознаками або відношення між предметами.

На думку вчених доречно враховувати основні властивості критичного мислення: усвідомленість, самостійність, рефлексивність, самоаналіз, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість.

Щодо *усвідосленості*, то зазвичай це поняття розуміють як безперервне відстеження поточних переживань, тобто стан, в якому суб'єкт фокусується на переживанні теперішнього моменту, не занурюючись у думки про події минулого або майбутнього. Суб'єктивні переживання особистості можуть сприйматися нею безпосередньо, і приймаються як такі. При цьому людина усвідомлює власні розумові дії та зосереджує пильну увагу до них. З точки зору управлінського процесу важливо усвідомити проблему (як наявність певних суперечностей, протиріч) та мотивації щодо необхідності її розв'язання. Усвідомлюючи власні розумові дії, людина стає вільною, яка спроможна цілеспрямовано змінювати обставини, способи діяльності, свої знання, уміння і навички, потреби і здібності, що так важливо для педагогічних працівників.

Усвідомлення як фундамент мисленнєвого процесу, постає підґрунтям активності і самостійності особистості у досягненні поставленої мети (цілеспрямованості). Педагог, використовуючи активні форми і методи навчання може заактивізувати освітній процес учнів. Проте не всі усні проявлятимуть самостійність. Самостійність у процесі навчання проявлятимуть учні, які працюватимуть за запропонованим алгоритмом учителя, наприклад: план характеристики літературного героя, алгоритм розв'язання задачі, використання запропонованих учителем методів дослідження тощо. Лише окремі учні запропонують оригінальні нестандартні рішення – творчий підхід, не пов'язаний із запропонованим алгоритмом учителя. Доречно при цьому навести дидактичну аксіому: не кожне активне мислення учня є самостійним, не кожне самостійне мислення є творчим, проте шлях до творчості пролягає через активність і самостійність учня. Усвідомленість реальних дій особистості сприяє розвитку її рефлексивності (внутрішньому самоаналізу), контрольованості та самоорганізації. Усвідомленість як властивість критичного мислення виявляється в інтерпретації, групуванні та систематизації знань, у самостійному їх застосуванні.

Важливою властивістю критичного мислення є *самостійність мислення*, як вміння людини ставити і розв'язувати нові завдання, при цьому не користуючись допомогою зі сторони. На думку американського філософа, психолога і реформатора освіти Джона Дьюї критичне мислення людини сприяє розвитку її свободи: «Істинна свобода, говорячи стилі, інтелектуальна, вона базується на вихованій силі думки, на умінні «повертати речі з усіх боків», розумно дивиться на речі, судити, чи є в наявності потрібна для розв'язання кількість та якість доказів, а якщо ні, то де їх шукати» (Дьюї Дж., 2002, с. 181; Терно С., 2011, с. 29).

Як риса особистості самостійність проявляється в умінні набувати нових знань, умінь і навичок, в оволодінні новими методами і засобами пізнавальної і практичної діяльності. На підставі розвинутих вольових зусиль людина спроможна використовувати та вирішувати професійні та життєві проблеми. Це в свою чергу сприяє розвитку рефлексивності (внутрішньому самоаналізу) та цілеспрямованості людини.

Наступною властивістю критичного мислення є *рефлексивність*. Рефлексія ученими розглядається як форма теоретичної діяльності людини, як принцип людського мислення, як предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; як процес самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку світу людини. Рефлексію можна розглядати як погляд людини всередину себе, аналіз своїх думок та дій, їх переосмислення. Цей процес заснований на отриманих знаннях і досвіді, розглянутий через власні помилки. Рефлексивність – це здатність аналізувати себе, виявляти мотиви своїх вчинків. У цьому контексті важливим є процес самопізнання суб'єктом власних внутрішніх станів. Аналізуючи свою об'єктивно предметну або внутрішньо сконструйовану позицію по відношенню до певної дії або вчинку, він усвідомлює свої можливості та здібності. З позицій управління та освітньої діяльності рефлексія виконує контрольну функцію: контроль за діями та власними емоційними станами і пізнавальними процесами.

Рефлексія та рефлексивність як здатність до внутрішнього самоаналізу породжує таку властивість критичного мислення як *обґрунтованість*. Обґрунтованість передбачає застосування критичного аналізу знання і низки методів пізнання та виявляє межі достовірності процесу, стану або явища. В основі обґрунтованості лежить переконання, якого дотримується особистість у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Переконання розглядається як «...основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверда впевненість у чомусь, заснована на певній ідеї, на світогляді» (Гончаренко С., 1997, с. 257).

Щодо *цілеспрямованості* як властивості критичного мислення, то її розглядають як якість

особистості, що сприяє їй свідомо і активно спрямовувати всі свої зусилля на реалізацію поставлених завдань; уміння наполегливо просуватися вперед, долаючи труднощі. З точки зору управлінської діяльності цілеспрямованість (цілепокладання) є початковим етапом зміни суб'єктом управління об'єкта. Тут доречними для управлінця є процеси прогнозування, проектування, моделювання процесу або зміни стану. Це забезпечує успішність, прогностичність результатів управлінського впливу. Проте цілеспрямованість розглядається як психологічна якість особистості. Саме наявність інтересу → потреби → мотиву (як усвідомленої потреби) → мотивації (як сукупності мотивів) → вольових зусиль (боротьба мотивів) → досягнення цілі (мети). На завершальному етапі управління здійснюється аналіз, оцінювання і оцінка управлінських впливів щодо зміни об'єкта управління відповідно до еталону, стандарту. Іде процес корегування, зворотного зв'язку, порівняння із вихідним станом об'єкта управління, приймаються відповідні управлінські рішення щодо наближення отриманого результату до бажаного.

Як справедливо стверджує С. Терно «Цілеутворення передбачає самостійність та рефлексивність, напрацювання планів без обґрунтованості, контрольованості та самоорганізованості неможливо, адже створення плану слід обґрунтувати, а його виконання слід контролювати і коректувати» (Терно С., 2011, с. 43). В основі *контрольованості* як наслідку рефлексії і властивості критичного мислення лежить контроль. Контроль покликаний привернути пильну увагу до процесу розмірковування та співвіднесення його з цілями, цінностями та нормами. *Самоорганізованість* як риса характеру людини виступає заключною властивістю критичного мислення. Самоорганізацію варто розуміти як регульовану поведінку людини за відсутності зовнішніх упорядкованих впливів. Її регуляторами виступають внутрішні, глибинні структури свідомості людини. Йдеться про здатність людини самостійно організувати свій освітній процес, спрямовувати самоосвіту у контекст формування особистих та професійних якостей.

Висновки / Conclusions. Таким чином, на сьогодні існує більше двадцяти визначень поняття «критичне мислення». Кожний із авторів вносить у це поняття особливості його прояву відповідно до специфіки наукового дослідження. Властивостями критичного мислення є усвідомленість, самостійність, рефлексивність, самоаналіз, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість та самоорганізованість. Такий тип мислення потрібний не лише для розв'язання буденних простих проблем, а й для вирішення складних життєвих і професійних ситуацій вибору – практичних завдань: розв'язання проблемних задач, формулювання висновків, ймовірної оцінки та ухвалення рішень. Розвинуті навички критичного мислення людини дають змогу їй не розгубитися у перенасиченому інформаційному середовищі та не піддаватися різним маніпуляціям. Воно важливе у переговорах та допомагає переконувати власні погляди та аргументувати свою точку зору.

Список використаних джерел і літератури:

- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Вид-во «Либідь». [in Ukrainian]
- Громова, Н. М. (2015). Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*, 10 (27), 79–88. [in Ukrainian]
- Дьюї, Дж. (2002). В.: Філософський енциклопедичний словник. (ред.: В. І. Шинкарук). Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис. [in Ukrainian]
- Ліпман, М. (2006). Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*, 27, 17–23. [in Ukrainian]
- Терно, С. (2012). Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*, 7–8, 30–32. [in Ukrainian]
- Терно, С. (2011). *Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії)*. Запоріжжя: Запорізький національний університет. [in Ukrainian]
- Тягло, О. В. (2008). *Критичне мислення*. Харків: Основа. [in Ukrainian]

References:

- Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]*. Kyiv: Vyd-vo «Lybid».
- Hromova, N. M. (2015). Psykholohichni osoblyvosti ustanovky na krytychne myslennia [Psychological Peculiarities of Attitude Towards Critical Thinking]. *Aktualni problemy psykholohii – Current Problems of Psychology*, 10 (27), 79–88.
- Duii, Dzh. (2002). In: *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. (ed.: V. I. Shynkaruk). Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys.
- Lipman, M. (2006). Chym mozhe buty krytychne myslennia [What Can be Critical Thinking]. *Visnyk prohran shkilnykh obminiv – Bulletin of School Exchange Programs*, 27, 17–23.
- Terno, S. (2012). Svit krytychnoho myslennia: obraz ta mimikriia [The World of Critical Thinking: Image and Mimicry]. *Istoriia v suchasni shkoli – History in the Modern School*, 7–8, 30–32.
- Terno, S. (2011). *Teoriia rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) [The Theory of Development of Critical Thinking (on the Example of Learning History)]*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi

universytet.

Тіахло, О. В. (2008). *Krytychne myslennia [Critical Thinking]*. Kharkiv: Osnova.

Дата надходження статті: «02» жовтня 2023 р.

Стаття прийнята до друку: «08» листопада 2023 р.

Галус Олександр – проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор

Halus Oleksandr – Pro-Rector for Scientific Work of the Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Суховірський Олег – доцент кафедри природничо-математичних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук, доцент

Sukhovirskyi Oleh – Assistant Professor of the Department of Natural and Mathematical Disciplines of the Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Цитуйте цю статтю як:

Галус, О., & Суховірський, О. (2023). Аналіз властивостей критичного мислення у процесі навчально-пізнавальної діяльності особистості. *Педагогічний дискурс*, 34, 56–60. doi: [10.31475/ped.dys.2023.34.08](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2023.34.08).

Cite this article as:

Halus, O., & Sukhovirskyi, O. (2023). Analysis of the Properties of Critical Thinking in the Process of Educational and Cognitive Activity of an Individual. *Pedagogical Discourse* 34, 56–60. doi: [10.31475/ped.dys.2023.34.08](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2023.34.08).